

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LXVI, br. 2
Zagreb 2013.

se pisalo u novinama kao što su pitanje Albanije, pitanje srpske luke na Jadranu, pitanje Skadra, o sukobu između „slavenske braće“ Srba i Bugara, ocjenjivanju rumunjske politike, o zločinima u ratu, o jedinstvenosti Makedonije, krizi na srpsko-albanskim granicama. Prema tvrdnjama autora, većina novina pisala je u prilog izbijanju rata zbog pokolja koji su proveli Albanci nad kršćanskim življem. Razlog leži u povoljnoj prilici koja se stvorila dobrim odnosima među balkanskim državama, ali i zbog slabosti Osmanskog Carstva izazvane tursko-talijanskim ratom kao i albanskim ustankom te krizama vlade.

Poglavljem „Razlozi podrške hrvatske javnosti balkanskim saveznicima“ (259-268) istaknute su društvene prilike koje su dovele do potpore, a to su stoljetna borba protiv Osmanskog Carstva, ideja jugoslavenske uzajamnosti, komesarijat u Hrvatskoj koji je ukinuo ustavno stanje „jedne od najstarijih kraljevina u Europi“. U nastavku se prati i razvoj jugoslavenske ideje od solidarnosti i kulturne suradnje do unitarizma. U posljednjem poglavlju drugog dijela knjige „Hrvatska i Dalmacija nakon ratova“ (269-282) Despot piše o problemu izbjeglica na teritoriju Hrvatske i Dalmacije, pojavi kolere u Hrvatskoj koja na području Srijema i Slavonije odnosi mnoge živote. Također, opisani su i gospodarski utjecaji ratova na Hrvatsku i Dalmaciju te odjeci balkanskih ratova u hrvatskoj kulturi i umjetnosti.

Na kraju knjige nalazi se „Zaključak“ (283-288), „Prilozi“ (289-295) [Prikaz statističkih podataka balkanskih država o stanovništvu Makedonije, Memorandum osmanskim vlastima sa zbora Albanaca u Valoni u kolovozu 1912. godine, Ustav VMRO-a (Rilski kongres, 1905.)], „Popis ilustracija i zemljovida“ (296), „Izvori i literatura“ (297-317) te „Imensko kazalo“ (319-326).

Iako su balkanski ratovi trebali donijeti rješenje Istočnoga pitanja, ono do danas nije završeno. Isto kao što do danas svaka historiografija država sudionica u ratu ima svoju interpretaciju i svoje brojke. Nacionalne historiografije imale su točno određene zadatke i matrice (u bugarskoj historiografiji pisalo se o bugarsko-turskom ratu, ne o Prvom balkanskom ratu s ciljem omalovažavanja srpskih, grčkih i crnogorskih ratnih dostignuća). U svojem istraživanju autor je koristio mnogobrojnu literaturu, fondove arhiva u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i Bugarskoj te tekstove objavljenih sjećanja koji su u monografijama i sintezama bili gotovo nedodirnuti. Na kraju ovog prikaza valja naglasiti da, iako se o balkanskim ratovima počelo pisati odmah po njihovom završetku i da su brojni radovi objavljeni tijekom posljednjih stotinu godina, prostora za istraživanje još uvijek ima. To pokazuje i ova knjiga.

Željko Cetina

Edvin Pezo, *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)* [Prisilna migracija u vrijeme mira? Jugoslavenska migracijska politika i iseljavanje muslimana u Tursku (1918-1966)], Oldenbourg Verlag, München 2013, 374 str.

U posljednjih desetak godina izašlo je nekoliko monografija i zbornika u kojima se obrađuje tema migracija stanovništva na području jugoistočne Europe, a naročito bivše Jugoslavije. Tu se većinom radi o knjigama nastalim izvan jugoslavenskog prostora, ponajviše na njemačkom govornom području, a Edvin Pezo sudjelovao je priložima u svim zbornicima koji su se bavili spomenutom temom. Pezo je znanstveni suradnik u Institutu za istraživanje istočne i jugoistočne Europe u Regensburgu. Doktorirao je 2009. na Sveučilištu Friedricha Schillera u Jeni s temom

koju je sada objavio kao knjigu. Pezo je na temelju arhivskoga gradiva u Beogradu (Arhiv Jugoslavije, Arhiv Srbije, Arhiv Saveznog ministarstva inostranih poslova i Arhiv CK SKJ), Zagrebu (Hrvatski državni arhiv), Skoplju (Državni arhiv Makedonije), Tirani (Centralni državni arhiv i Arhiv Ministarstva unutarnjih poslova) i Washingtonu (Arhiv Ministarstva vanjskih poslova SAD-a) obradio temu iseljavanja muslimana u vrijeme monarhističke i socijalističke Jugoslavije od 1918. do 1966. godine, s posebnom pažnjom usmjerenom prema Sandžaku, Kosovu i Makedoniji te neslavenskim muslimanima poput Turaka i Albanaca. Pezo je kritički obradio i rezultate lokalnih istraživanja: dosad su velik doprinos ovoj temi dali srpski povjesničar Vladan Jovanović, albanski povjesničar Hakif Bajrami, bosanskohercegovački povjesničar Safet Bandžović, kao i nekolicina makedonskih i turskih povjesničara. Za razliku od slavenskih muslimana, neslavenski su generalno smatrani nelojalnim elementom u vrijeme obje Jugoslavije, i to je ona ideja koja stoji na izvoristu knjige Edvina Peze. Treba napomenuti da Drugi svjetski rat i tadašnje migracije nisu tema knjige jer tada nije postojala efektivna jugoslavenska vlast na južnoslavenskom prostoru, a upravo je utjecaj vlasti onaj aspekt koji autora ove knjige najviše zanima.

Pezo temu ne obrađuje kronološki, nego njezine različite aspekte u osam zasebnih poglavlja. U poglavlju „Uvod“ (str. 17-50) autor ustvrđuje da su muslimanske manjine na južnoslavenskim prostorima ostale na vjetrometini nakon povlačenja Osmanskog Carstva i međusobnih sukoba balkanskih država tijekom balkanskih ratova. Autor tumači stav srpske političke elite da su svi muslimani na području Srbije i Bosne i Hercegovine u biti Srbi ili Hrvati, a da su muslimanski Albanci ustvari albanizirani Srbi. „Južna Srbija“ (prostor Makedonije, Kosova i Sandžaka) od Balkanskih je ratova bio prostor na koji su Srbija i Crna Gora polagale pravo. Pezo postavlja nekoliko pitanja na koja će pokušati dati odgovore: koliko su državne vlasti utjecale na migracije muslimanskog stanovništva u Tursku i koliko se tu može govoriti o prisilnim migracijama? Koje su razlike u postupcima kraljevske i socijalističke jugoslavenske vlasti? Koliko je kod migranata bila jaka želja za iseljenjem i koja je bila uloga Turske i Albanije u tim migracijskim procesima?

U poglavlju „Statističke procjene“ (str. 51-86) autor govori o suprotstavljenosti statističkih podataka iznesenih u srpskoj, albanskoj i turskoj historiografiji. Odljev emigranata iz prve jugoslavenske države najjači je od 1926. do 1935. godine. Prema rezultatima popisa stanovništva 1921. i 1931., na Kosovu je došlo do „nestanka“ muslimana: njihov je prirast naoko bio strašno mali, a zapravo su se muslimani iz „Južne Srbije“ masovno iseljavali u Tursku i Albaniju. Iseljenici su se pri odlasku morali odreći jugoslavenskog državljanstva kako se ne bi mogli vratiti u slučaju da bi se na to kasnije bili odlučili. Pezo ustvrđuje da je, prema raspoloživim podacima, 60.000-70.000 muslimana napustilo monarhističku Jugoslaviju. S druge strane, nakon Drugoga svjetskog rata najjače se iseljavanje odvijalo u drugoj polovici pedesetih godina. Ukupno je 173.000 osoba napustilo socijalističku Jugoslaviju. Neki pak albanski i makedonski istraživači navode broju od pola milijuna, pa čak i milijun iseljenih osoba, a to je daleko više od onoga što Pezo smatra uvjerljivim podacima.

Zanimljivo je da nas statistike upućuju na zaključak da je ogroman broj iseljenika napuštao Makedoniju, a vrlo mali broj Kosovo i BiH (cca. 6% od ukupnog broja). Iстина je, međutim, da su migranti prvo prelazili s Kosova i iz BiH u Makedoniju, gdje je bilo lakše dobiti isprave za iseljenje. Što se tiče utjecaja države na iseljavanje, valja napomenuti da su dva brojčana podataka koja vjerno slijede jedan drugog podatak o broju iseljenih i podatak o broju osoba kojima je oduzeto državljanstvo. Muslimani su se masovno izjašnjavali kao Turci da bi bili uzeti u obzir za emigriranje po lakšoj proceduri. Zato je zanimljivo istaknuti da je između dva popisa stanovništva na Kosovu (1948. i 1953.) broj ljudi koji su se izjašnjavali kao Turci narastao čak 26 puta!

U poglavlju „Ciljevi i smjernice državne migracijske i remigracijske politike“ (str. 87-137) govori se o iseljeničkoj politici dviju Jugoslavija i fazama kroz koje su te politike prolazile. Od 1923. do 1925. državni organi blagonaklono gledaju na odlazak Nijemaca, Mađara i drugih, i izdaju im potrebne isprave: to je bio jedan od državnih poteza kojima se osiguravao odlazak „nepoželjnih“. S druge strane, 1945. godine uvodi se restriktivna iseljenička politika: isprave dobivaju jedino oni koji su imali dvojno državljanstvo, bili radno nesposobni, imali rodbinu u inozemstvu itd. Tek od sredine šezdesetih godina dopušta se migracija, i to radne snage. Broj zahtjeva počinje nezadrživo rasti 1953. godine, kada dolazi do navodnog sporazuma između Jugoslavije i Turske, odnosno predsjednika Josipa Broza Tita i turskog ministra vanjskih poslova, Fuata Köprülüa, o iseljenju turske manjine u Tursku (*Gentlemen's Agreement*). Što se tiče remigracijske politike, bile su tisuće onih koji su se željeli vratiti iz Turske, ali Kraljevina Jugoslavija ih ne želi pod onim istim izgovorom: da su „neložalni“. Zakon Kraljevine Jugoslavije o državljanstvu iz 1928. bio je striktan: državljanstvo se oduzimalo pri iseljenju, a postojala je i odredba po kojoj su emigranti morali pismeno potvrditi da se neće vraćati. U drugoj se Jugoslaviji pak zbog lošeg ekonomskog stanja nije htjelo primati nove siromašne građane: mali je broj osoba dobio vizu za ulazak u Jugoslaviju jer su one davane samo kvalificiranoj radnoj snazi, dakle iz ekonomskih, a ne političkih motiva. Iz svega toga može se zaključiti da je mnoštvo čimbenika utjecalo na oblikovanje državnih (re)migracijskih politika i da nije bilo sustavne državne politike usmjerene protiv muslimanskih migranata.

U poglavlju „O migracijskom ponašanju: tuzemni i inozemni čimbenici“ (str. 138-163) autor analizira razloge za iseljavanje kroz kontrastiranje svojevoljnog i prisilnog iseljavanja. Određuje ulogu Turske i Albanije u migracijama: Turska je 1926. godine uvela odredbu kojom je ustanovljeno da pripadnicima „neturske rase“ i „neturske kulture“ neće biti dozvoljeno useljavanje, pa su muslimani slavenskog podrijetla koji su pristizali iz Jugoslavije bili neželjeni (str. 141). Albanija se propagandno borila za smanjenje iseljavanja iz Jugoslavije kako ne bi nestala albanska prisutnost na Kosovu i u Makedoniji. Unutarjugoslavenski razlozi za emigraciju bili su „zaštitnička privlačnost“ Republike Turske kao većinski muslimanske države (str. 143), provođenje agrarne reforme na štetu muslimanskog stanovništva, loše gospodarsko stanje itd. Pezo analizira izravnu i neizravnu represiju: npr. za Kraljevine SHS kroz tisak se propagirala „homogenizacija nacionalnog elementa“ iseljavanjem „Turaka“ (str. 147). I drugu su Jugoslaviju karakterizirali negativni aspekti kao što su diskriminacija muslimana, napeti međuetnički odnosi, loši ekonomski izgledi itd.

U poglavlju „Dogovoreno među državama – jugoslavensko-turski sporazum o iseljenju ne-slavenskih muslimana“ (str. 164-201) autor analizira dva međudržavna sporazuma o iseljenju muslimana iz Jugoslavije u Tursku. Najprije su 1938. godine Jugoslavija i Turska potpisale Konvenciju o iseljavanju kojom je dogovoreno da u idućih pet godina 200.000 za iseljenje voljnih „Turaka“ (jugoslavenskih muslimanskih državljana, kako onih turskog podrijetla i jezika, tako i onih „turske kulture“) odseli s teritorija „Južne Srbije“, tada Vardarske, Zetske i Moravske banovine, u Tursku (str. 167). Više od 250.000 osoba trebalo je odseliti, tvrdi Pezo, jer djeca do desete godine života nisu bila ubrajana. Pezo detaljno opisuje razvoj diplomatskih razgovora jugoslavenskih i turskih diplomata od 1935. do 1938. godine. Zanimljivost je da je i Ivo Andrić sudjelovao u svojstvu jugoslavenskoga diplomatskog službenika. Konvencija je ostala neratificirana jer su se politički uvjeti promijenili smjenom jugoslavenskog premijera Milana Stojadinovića. Većinom su Albanci bili oni koji su trebali odseliti jer ih se svrstavalo pod osobe „turske kulture“.

Autor zatim analizira ranije spomenuti *Gentlemen's Agreement* kroz prizmu dobrih odnosa Turske i Jugoslavije tijekom 1953. kada je potpisan Balkanski pakt između Jugoslavije, Turske i Grčke. Pezov je zaključak da taj sporazum nikad nije potpisan jer nema nikakvog pisanog traga o njemu, i da su sve odredbe o iseljenu proizašle iz rada jugoslavenskih ministarstava, a ne iz dogovora dvojice spomenutih državnika. Takvim stavom autor opovrgava tvrdnje brojnih albanskih i drugih istraživača koji su uvjereni u potpisivanje toga sporazuma i smatraju da je jugoslavenska vlast administrativnom prisilom pokušala ukloniti albansku većinu s Kosova i iz drugih pokrajina. Dapače, albanski povjesničari spomenuti sporazum nazivaju „nacionalnom katastrofom“ (str. 191).

Autor navodi neke vrlo zanimljive aspekte migracijske politike pedesetih godina: smjeli su iseliti oni koji su bili „turske nacionalnosti“, govorili turski jezik i imali „bliskog rođaka u Turskoj“ (str. 197). Ujedno, mogli su prodati imovinu, a siromašniji su čak bili oslobođeni troškova preseljenja. To se nazivalo i „činom humanosti“: omogućavanje spajanja razdvojenih obitelji u Jugoslaviji i Turskoj (str. 198).

Pezo zaključuje da nije uvjerljivo objašnjavati masovno iseljavanje nakon 1953. samo represijom jugoslavenskog režima. S jedne strane, istina je da je muslimanska manjina agrarnu politiku druge polovice 40-ih godina i zabranu feredže i zara smatrala izravno usmjerenom protiv sebe, ali, s druge strane, režim je službeno priznavao tursku manjinu od 1952. i otvarao škole na turskom jeziku. Sveukupno gledano, neuvjerljivo je tvrditi da su gore spomenuti potezi režima uzrokovali iseljavanje turske manjine.

U poglavlju „Unutardržavna migracijska politika. Aspekti politike naseljavanja i agrarne politike“ (str. 202-241) autor ističe da se agrarnu i kolonizacijsku politiku obje jugoslavenske države općenito smatra negativnim i/ili neuspješnim pothvatima. Kroz njih se nacionalizacijom i asimilacijom htjelo ojačati „južnoslavenski element“ u krajevima u kojima je živio velik broj neslavena: Nijemaca, Mađara, Albanaca, Turaka, odnosno „strani element“ (str. 205). Može se sumirati da je monarhistička Jugoslavija potrošila velik novac na naseljavanje „lojalnih“ žitelja na štetu muslimanskih Albanaca „Južne Srbije“: Albancima je sustavno otimana zemlja i oni su u mnogim slučajevima praktički bili prisiljeni napustiti svoju zemlju i odseliti. Je li onda agrarna i kolonizacijska politika socijalističke Jugoslavije predstavljala kontinuitet monarhističke politike? Pezo navodi da su pod udarom eksproprijacije bili isti narodi: Nijemci, Mađari, Albanci... Ublažavanje te politike, odnosno kriterija o količini zemlje koja se mogla posjedovati, nije imalo utjecaja na obujam iseljavanja, i mnogi su zbog loše gospodarske situacije emigrirali na Zapad i u Tursku.

U poglavlju „Nasilna iskustva i diskursi o progonu“ (str. 242-301) autor navodi brojne zaključke povjesničara da su obje jugoslavenske vlasti na sve načine, pa i provođenjem državne sile, htjele što veći broj Albanaca natjerati na iseljenje u Tursku. Socijalistička je vlast, tvrde određeni povjesničari, tretirala Albance kao Turke ili Makedonce tako što je stvorila pojam turske nacionalne manjine i provodila turkifikaciju otvaranjem turskih škola na područjima naseljenim albanskim stanovništvom. Srpska vojska i žandarmerija palile su sela, ubijale seljake, a Albanci su emigrirali u Tursku i Albaniju. Jugoslavenske su vlasti 1935. godine radi poticanja iseljavanja Albanaca predlagale vrlo konkretne mjere: suzbijanje propagande protiv iseljavanja koja je dolazila iz Tirane, premještanje neslavenskih činovnika u druge dijelove zemlje, nacionalizaciju osobnih imena i geografskih naziva i sl. Donesena je odluka da se olakša procedura otpusta iz jugoslavenskog državljanstva, ukinute su takse na putne isprave za odlazak u Tursku, a obitelji čija imovina nije prelazila 300.000 dinara bile su oslobođene transportnih taksi. Pezo zaklju-

čuje da je premijer Stojadinović htio, pragmatično, riješiti problem Albanaca sporazumom s Turskom putem spomenutog ugovora iz 1938. godine, i pita se: je li to bilo etničko čišćenje ili prisilna emigracija? Etničko se čišćenje provodi u vrijeme rata – tako kažu sve definicije. A za drugi pojam nema jedinstvene definicije. Pezo zaključuje da se prvi pojam ne bi trebao primjenjivati u spomenutom slučaju jer nisu prisutne sve nužne značajke da bi se spomenute događaje tako nazivalo. I socijalistička je vlast radila isto: prisiljavala Albance da se deklariraju kao Turci i emigriraju u Tursku i provodila represiju i nacionalizaciju. Ali 1952. godine priznata je turska manjina na Kosovu, a broj učenika u turskim i albanskim školama nije opadao. Pezo zaključuje da se teško može govoriti o planskoj represivnoj politici s ciljem iseljenja albanskog stanovništva i spomenute događaje nazivati etničkim čišćenjem.

U poglavlju „Emigracija u Tursku u 50-im godinama. Posljedice i stav Saveza komunista“ (str. 302-328) autor analizira politički zaokret koji se dogodio u CK SKJ u drugoj polovici 1950-ih godina i poteze s ciljem smanjenja iseljavanja. Zahtjevi za odricanjem od jugoslavenskog državljanstva i broj iseljenih snažno su se povećali 1953. godine i vlasti je bilo nejasno što se događa. Odlučili su djelovati liberalno i davati isprave svima koji su htjeli iseliti. Svakog mjeseca u prosjeku je uloženo 3178 zahtjeva (!) i iseljavanje je počelo povlačiti ekonomske poteškoće. Zato je u jednom kraćem periodu Narodna Republika Makedonija bila podijeljena na zonu dozvoljenog i zabranjenog iseljavanja, s ciljem obuzdavanja stihijske migracije. Jugoslavensko je vodstvo 1957. godine odlučilo da treba smanjiti iseljavanje na kontroliranu razinu, a čak je i zloglasni ministar unutarnjih poslova Aleksandar Ranković bio zagovornik takvog postupka. Prema novim odredbama samo su građani turske nacionalnosti mogli emigrirati, ali nije se postiglo ništa oko smanjivanja broja iseljenika sve do 1966. godine, kad se iseljavanje iz nepoznatih razloga naglo smanjilo. Ali tadašnji Rankovićev politički pad nije razlog toj promjeni, smatra Pezo.

U „Zaključku“ (str. 329-335) Pezo ustvrđuje da se na primjeru prve i druge Jugoslavije može jasno vidjeti kolika je moć države pri utjecaju na ponašanje čitavih skupina ljudi, u ovom slučaju vjerskih i etničkih manjina: donošenjem niza zakona i odredbi prva je jugoslavenska vlast uspješno provodila nakanu smanjenja „nepoželjnog elementa“ i stvaranja konsolidiranih nacija. Migracijska politika bila je dugog vijeka i u međuraću i nakon Drugoga svjetskog rata, i institucionalizirana kroz brojna ministarstva. Pezo ustvrđuje da su dvije Jugoslavije, u najmanju ruku neuspješnim integriranjem muslimanskih krajeva i širenjem kaotičnog stanja doprinijele pojavi motivacije za iseljavanjem. Zanimljivo je da Pezo ne pribjegava nazivu „etničko čišćenje“ za poteze prve jugoslavenske vlasti, nego ih naziva „mjerama prisilne migracije“ (str. 287). Isto tako, autor niti poteze komunističke Jugoslavije prigodom represije nad albanskim stanovništvom na Kosovu u 1950-ima ne naziva etničkim čišćenjem: za razliku od prve Jugoslavije, tvrdi autor, komunistička vlast nije provodila „ciljanu emigracijsku politiku“. Sasvim suprotno: nova je vlast na stigmatiziranje neslavenskog pučanstva gledala kao na nazadnu politiku i nije joj pribjegavala (str. 334).

Koji su bili drugi razlozi za iseljenje, osim bijega od izravne i neizravne režimske represije? Oni koji su u međuratno doba odlazili u Tursku očekivali su bolju budućnost u muslimanskoj zemlji; oni koji su odlazili u poslijeratno vrijeme, odlazili su i zbog zadiranja socijalističke države u muslimanske vrijednosti. Kao posljedice svih spomenutih migracija Pezo navodi promijenjenu društvenu i kulturnu sliku područja s kojih su migranti odselili i u koje su odselili, kao i tešku hipoteku za kasnije odnose između srpske većine i albanske manjine u socijalističkoj Srbiji i Srbiji devedesetih godina.

Autor je na kraju knjige dodao popis kratica (str. 336-337), tablica (str. 338-339) i srpskih, makedonskih, albanskih i turskih imena spomenutih mjesta (str. 340), iscrpan popis korištenih izvora i literature (str. 341-365) i kazalo imena (str. 366-369) te mjesta i pojmova (str. 370-374).

Pezo ne obrađuje netaknutu temu, jer je ona već obrađena u srpskoj, albanskoj i bosansko-hercegovačkoj povijesnoj znanosti, ali daje nova gledišta i usporedno analizira stanje u obje Jugoslavije, što dosad nije bio slučaj. Osim toga, pohvalno je da autor koristi albanske izvore; jedini koji nedostaju su turski izvori, ako zanemarimo knjige turskih autora na engleskom jeziku. Autor je vrlo pedantan: u jednoj od tablica s podacima o iseljenim muslimanima Pezo je primijetio da je konačni zbroj unutar jedne od tablica netočan! (str. 84). Svojim zavidno jasnim izlaganjem Pezo objektivno prosuđuje i upućuje na brzopletost zaključaka ranijih istraživača. U knjizi nema faktografskih grešaka koje se obično nalazi u stranim izdanjima koja obrađuju domaće teme. Ipak, Osmansko se Carstvo naziva Turskom i prije njezinog proglašenja 1923. godine (str. 56), a naziv KPJ posve je zamijenjen nazivom SKJ, čak i za razdoblje prije promjene imena, 1952. godine. Najveća je pak mana ove knjige ono što joj se ne bi trebalo spočitavati: njezin odmak od cjelokupne migracijske problematike na europskim prostorima nakon Prvoga svjetskog rata. Da je međutim autor odlučio staviti svoj rad u takve okvire, ova bi knjiga morala biti objavljena u nekoliko tomova.

Ovo je vrlo akribično djelo koje karakterizira sveobuhvatno istraživanje temeljeno na arhivskom gradivu i vrijedan je doprinos istraživanju povijesti migracija na jugoistoku Europe. Zaslužuje prijevod na hrvatski jezik jer može biti od velike koristi budućim istraživačima kao nezaobilazan metodološki i spoznajni putokaz, a ostalim čitateljima može olakšati razumijevanje migracijskih zbivanja na balkanskim prostorima.

Andelko Vlašić

Milan Ristović, *Turska osmatračnica. Jugoslovensko-turski odnosi u Drugom svjetskom ratu i njihov balkanski kontekst*, Čigoja štampa – Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2013, 223 str.

Milan Ristović, redovni profesor opće suvremene povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Beogradu, već trideset godina bavi se poviješću jugoistočne Europe, a posebice Jugoslavije i Srbije, u 20. stoljeću. U svojoj je novoj knjizi zaokružio temu o kojoj je već napisao nekoliko članaka, a to su politički i diplomatski odnosi Republike Turske i Kraljevine Jugoslavije u vrtlogu Drugoga svjetskog rata na Balkanu. Iako su se istom temom posredno bavili strani povjesničari poput Elisabeth Barker, Marka Mazowera, Stevana K. Pavlowitcha i Bülenita Gökaya te srpski povjesničari poput Živka Avramovskog i Dušana Lukača, Ristovićeva knjiga potpuno je posvećena spomenutoj temi i tim vrednija jer je autor koristio iznimno dragocjenu arhivsku građu jugoslavenskoga kraljevskog poslanstva i konzulata u Turskoj (koja se nalazi u Arhivu Jugoslavije u Beogradu), jugoslavenskoga vojnog izaslanstva u Turskoj (koja se nalazi u Vojnom arhivu u Beogradu), kao i djelomično objavljenu građu Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu. Iz intenzivne diplomatske aktivnosti Ilije Šumenkovića, jugoslavenskog poslanika u Ankari (1939-1945), izrodila se složena građa koja svjedoči o važnosti Turske i Balkana za obje zaraćene strane u Drugome svjetskom ratu, kao i rađanju značaja koji će taj prostor imati u Hladnom ratu.